

- 7 Qaidar Á. Qazaqtar ana tili áleminde. [Kazakhs in the world of their native language] (Almaty, 2009) [in kazakh]
- 8 Momysuly B. Qanmen jazylǵan kitap. [A book written in blood] (Almaty, 2010) [in kazakh]
- 9 Mankeeva J.A. Etnomádenı mazmun jáne sóz sínergiasy [Ethnocultural content and synergy of words] //Tiltany[m](linguistics), vol. 86, no 2, pp.48-58 (2022) [in kazakh]
- 10 Vasil'chenko A.V. Yazyk kak otrazhenie kul'tury i nacional'noj mental'nosti [Language as a reflection of culture and national mentality] Tendencii razvitiya nauki i obrazovaniya. [Trends in the development of science and education] no 83-1.Samara. pp.144-147 (2022) trnio-03-2022-40.pdf (elektronnyj resurs) [na russkom yazyke]
- 11 Zhukov V.N. K.G.YUng:kollektivnoe bessoznatel'noe, arhetipy, kul'tura. [C. G. Jung: collective unconscious, archetypes, culture// Obrazovanie i pravo [Education and law], no 3. Moscow, pp. 311-325.(2022) [in Russian]
- 12 Podlesnaya M.A., Shevchenko O.K. and Il'ina I.V. Geroi i geroizm kak reprezentacii kollektivnoj pamyati. [Heroes and heroism as representations of collective memory]] // Vestnik RUDN. Seriya: Sociologiya. [Bulletin of RUDN University. Series: Sociology] vol. 23. no 3. (2023) pp.503-524.[in Russian]
- 13 Sargsyan M. and ,Madoyan A. Heroes and heroism: Realization of the heroic paradigm in Scottish folktales.In Esse: English Studies in Albania vol 12, no 1, pp.5-23 (2021) <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85139092193&origin=inward&txGid=6c145b710a85122f03d7dacef264b51a> [in English]
- 14 Dugarov B. S.(2019) Buryat Hesariad: Tengrist mythology and the epic interpretation , Bulletin of St. Petersburg University, Philosophy and conflictology. no. 35. Vol. 4. pp. 580–592. <https://doi.org/10.21638/spbu17.2019.406> [in English]
- 15 Yarmatova M.A. Yazyk - nositel' kul'tury [Language is the carrier of culture] //Aktual'nye problemy social'no-gumanitarnyh disciplin. Special'nyj vypusk. [Current problems of social and humanitarian disciplines. Special issue]. no S/1(3)- 2023. 2023.pp.110-117. Yarmatova+Mexriniso%20(1).pdf .[in Russian]
- 16 Golubenko E.A. Polevaya organizaciya konceptov «vojna» i «mir» v sovremennoj yazykovoj kartine mira. [Field organization of the concepts “war” and “peace” in the modern linguistic picture of the world.] // Vestnik RUDN. Seriya: Teoriya yazyka. semiotika. semantika [Bulletin of RUDN Series: Theory of language. semiotics. semantics] 2019 Vol. 10 no1 pp.197—212. polevaya-organizatsiya-kontseptov-voyna-i-mir-v-sovremennoy-yazykovoy-kartine-mira.pdf.[in Russian]
- 17 Merve Bagchi SHengyul' Kazach'e vojska v vostochnom fronte. ZHurnal obshchih turecskih istoricheskikh issledovanij. no 5. Vol.10. 2023.pp.789-806. (elektronnyj resurs)[na tureckom yazyke]

Received: 22.12.2024

FTAMP 16.31.61

DOI: [10.59102/kufil/2025/iss1pp260-274](https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss1pp260-274)

М.Б. Хамзина¹, Д.Р. Жарыкова¹

¹«Астана медицина университеті» КеАҚ, Астана, 010000 Қазақстан Республикасы

«АЛПАМЫС БАТЫР» ЖЫРЫНДАҒЫ ДІНИ ДИСКУРС: ХАЛЫҚТЫҢ РУХАНИ БЕЙНЕСІНІҢ КӨРІНІСІ

Зерттеу жұмысы «дискурс», «мәтін», «сөйлеу әрекеті» ұғымдарының байланысын зерттей отырып, діни дискурс мәселесін қарастыруға арналады. Зерттеудің өзектілігі ұлттық тілдегі діни ерекшеліктердің, діни сананың және діни сипаттағы тілдік құралдардың жүйесін зерттеу қажеттілігімен байланысты.

«Алпамыс батыр» жыры – қазақ халқының бай мәдени мұрасының бір бөлігі. Аталған жырда тарихи оқиғалармен қатар, қазақ халқының діни көзқарастары, наным-сенімдері де жан-жақты көрініс табады. Жырдағы діни лексиканы зерттеу арқылы қазақ халқының рухани дүниесі туралы бірқатар ақпараттар ала аламыз.

Зерттеуде дедукция мен индукция әдістерінің интеграциясы арқылы лингвоконфессиологияның ұлттық дүниетанымды қалыптастырудағы рөлі анықталды. Тілдік бірліктерді іріктеу, бақылау, прагматикалық және когнитивтік-семантикалық талдау, сондай-ақ статистикалық талдау сияқты әдістерді қолдана отырып, ислам дінінің тілдік ерекшеліктері мен «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурс ерекшеліктері зерттелді.

«Алпамыс батыр» жырында кездесетін діни лексика негізінен ислам дініне тән сөздер мен ұғымдардан тұрады. Алайда, жырда түркі халықтарының ежелгі діни наным-сенімдерінің іздері де байқалады. Бұл, қазақ халқының исламды қабылдағанға дейінгі және қабылдағаннан кейінгі кезеңдердегі діни көзқарастарының синтезі екенін көрсетеді. Жырда діни дискурсты жүзеге асыратын тілдік бірліктердің, соның ішінде мұсылман, Алла, намазшам, құтпан, диуана, әулие, тұмарлық, әзірет, құбыла сөздерінің мағынасы нақтыланып, мәтін ішіндегі жұмсалымдық қызметі анықталды. Жырдағы діни лексика келесі қызметтер атқарады: кейіпкерлердің Алланың құдыретіне деген сенімі, олардың жақсылыққа ұмтылуы, күнәдан аулақ болуға тырысуы; сондай-ақ, жырда діни ұғымдардың көмегімен оқиғалардың нәтижесі байланыстырылады: Алланың көмегімен перзентті болуы; Алпамыстың жеңісі. Жырдағы діни лексика арқылы қазақ халқының дүниеге деген көзқарасы, өмір мәні туралы түсінігі көрініс табады.

Жырдағы діни элементтер қазақ халқының рухани мәдениетінің ажырамас бөлігі екенін аңғардық.

Кілт сөздер: Алпамыс батыр, Байбөрі, ислам, діни дискурс, діни лексика, ұлттық дүниетаным.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазіргі таңда ұлттық дүниетанымды зерттеу өзекті мәселеге айналды. Жаһандану жағдайында ұлттық тілде бейнеленген халықтың рухани бейнесінің лингвистикалық және экстролингвистикалық факторларын зерттеу қарқын алып келеді. Ал ұлттың мәдени коды – зерттеудің перспективалы нысанына айналды.

Соңғы он жылдықта тіл ғылымында тіл мен діни бірлестіктер арасындағы байланысты зерттеуге деген қызығушылық артып келеді. Бұл лингвомәдениеттану ғылымында жаңа бағыттың пайда болуына әкеліп соқты. Бұл бағытқа атау беруде ғалымдар пікірлері сан қилы. Мысалы, В. И. Постовалова (2010) лингвистика мен теологиялық антропологияның қиылысында пайда болатын теолингвистика деген жаңа ғылыми бағыттың қажеттілігін айтады. Бұл бағыт теолингвомәдениеттану (тіл мен діни мәдениеттің өзара байланысын зерттеу) және теоконцептология (адамның рухани әлеміндегі діни ұғымдарды зерттеу) сияқты бағыттармен тығыз байланысты [1]. Сонымен қатар, мұндай зерттеулерде лингвомәдени шекаралардың тарылып, негізгі назар теологияға ауысып жатқанын айта кету керек. Этностың белгілі бір дінге жататындығы тіл жүйесінде көрініс табатындықтан, тілдік құбылыстардың өзін және ұлттық тілдердің деңгейлерін зерттеу лингвоконфессиология ғылымының көмегімен жүзеге асады (Буянова, 2014) [2.]. Бұл орайда Л. Л. Григорьеваның (2009) әртүрлі дін өкілдерінің дүниетанымындағы айырмашылықтар туралы айтқан пікірі өте орынды [3].

Лингвомәдениеттанудың перспективалы бағыттарының бірі ретінде лингвоконфессиология бүгінде діннің және оның ұғымдарының тілдегі бейнеленуін, сондай-ақ әрбір этнос үшін діннің маңыздылығын әрі оның қандай рухани құндылықтарды қалыптастыратынын зерттейді. Тіл мен дін арасындағы қатынасты осы тұрғыдан қарастыру этностың діни-мәдени ерекшелігін, ұлттық ерекшеліктері мен әмбебап құндылықтарын халықтың дүниетанымының құрамдас бөлігі ретінде лингвистикалық тұрғыдан анықтауға және сипаттауға мүмкіндік береді.

KIPISPE

Зерттеудің өзектілігі ұлттық тілдің барлық деңгейіндегі діни ерекшеліктердің көрінісін, діни мәдениеттің ұлттық мәдениет пен ұлттық дүниетанымның қалыптасуындағы рөлін, діни сананы және діни сипаттағы тілдік құралдардың жүйесін зерттеу қажеттілігімен байланысты. Лингвомәдениеттанудың маңызды саласы болып саналатын лингвоконфессиология діни мәдениеттің тілде, әртүрлі сөйлеу жағдайларында көріну құралдарын, тәсілдерін және негіздерін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты «Алпамыс батыр» жыры негізінде ұлттық тіл арқылы берілетін діни элементтердің ұлттық дүниетанымды зерттеудегі маңыздылығын дәлелдеп, Қазақстанның көп тілді және көп мәдени кеңістігінде діни (ислам) дискурсының қызмет ету ерекшеліктерін анықтау және сипаттау.

Түркі халықтарының ортақ мұрасы саналатын «Алпамыс батыр» жыры түркі әлемінің рухани бірлігін және ортақ тарихын айқындай түседі. Басты кейіпкердің аты әртүрлі аталуына қарамастан – Алпамыс, Алпамыш, Алпамша, Барсын-Хылу, Алып-Манаиш – эпостың мәні мен идеясы барлық түркі халықтары үшін өзгеріссіз қала береді.

Жыр тек қана ру, тайпа мәселесі немесе елін, жерін қорғау ғана емес, отбасындағы баланың орны, кейіпкерлердің Құдайға деген сенімі, болашаққа үміті, кейіпкерлердің жеке басының мүддесі сынды мәселелер қарастырылған. Зерттеу жұмысында «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурсты танытатын тілдік бірліктерді зерттеу көзделеді.

Зерттеудің теориялық негізін мәтін мен дискурсты зерттеген отандық ғалымдардың еңбектері (Қ. Жаманбаева, 1998; Ш.М. Елемесова, 2003; Ф.Б. Қожахметова, 2004; А. Ислам, 2005; Г.Е.Имашева, 2009; Г.Ә. Мұратова, 2009), сондай-ақ, әлеуметтік институттарға тән дискурсты зерттеуге арналған шетелдік ғалымдардың еңбектері (Н.С.Валгина, 2003; В.И.Карасик, 2002; Е.С.Кубрякова, 2000), лингвокультурология және лингвоконфессиология саласындағы зерттеулер (Л.Ю. Буянова, 2014; В.И. Постовалова, 2010; М.А.Федоров, 2022) құрайды.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Зерттеуде дедуктивті-индуктивті әдіс қолданылады, ол лингвоконфессиологияның ұлттық дүниетанымды, соның ішінде тілдік дүниетанымды құрудағы рөлін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ислам дінінің тілдік ерекшеліктерін анықтау үшін тілдік бірліктерді сұрыптау әдісі және бақылау әдістері қолданылады. Ал діни дискурстың ерекшеліктерін анықтау үшін прагматикалық және когнитивтік-семантикалық талдау әдістері қолданылады. Әрі діни лексиканың қолданылу жиігін анықтау үшін статистикалық әдіс пайдаланылды. Зерттеу материалы ретінде алынып отырған «Алпамыс батыр» жырының мәтіні Алматы қаласында «Алматыкітап» баспасынан шыққан кітаптан (Алпамыс батыр = Alпамус batyr [Мәтін]: Батырлар жыры / ... – Алматы : Алматыкітап, 2006. – 143 б.) алынды. «Алпамыс батыр» жырында бірқатар діни лексика ұшырасады. Жырдың басы «*Бұрынғы өткен заманда, Дін мұсылман аманда*» деп басталады. *Мұсылман* – ислам дінін ұстанушы, тұтынушы. Түркі тілдерінде *мұслим, мүсілім, мұсылман* түрінде әрқилы жазылып, әрқилы айтылатын бұл сөз өзінің о бастағы «дінге берілген, мойынсұнған, дінді тұтынушы адам» мағынасын үнемі сақтаған. «Алпамыс батыр» жырында да осы тура мағынасында жұмсалып, мұсылманға тән сенім, үміт, тәуекелшілдік және т.б. ұғымдар қатарласа беріледі.

Дүниетаным – жеке адамның, әлеуметтік топтың немесе тұтас қоғамның қызметінің бағыты және шындыққа деген қатынасын айқындайтын ұстанымдардың, көзқарастардың, мақсат-міндеттер мен сенімдердің жүйесі. Дүниеге көзқарас қоғамдық сананың барлық формаларына қатысты элементтерден құралады: онда философия, саяси, адамгершілік және эстетикалық көзқарастар үлкен рөл атқарады. Ғылыми білімдер дүниеге көзқарас жүйесіне ене отырып, адамның немесе бүкіл топтың қоршаған әлеуметтік және табиғат шындықтарын

бағдарлау мақсаттарына қызмет ету, сонымен қатар ғылым адамды әртүрлі нанымдар мен адасулардан құтқарып, оның шындық болмысын ақыл-ой арқылы тануына жағдай жасайды [4, 142]. Демек, көзқарастар мен сенімдер дүниетанымның күрделі құрылымының өзегі болып табылатындығын байқауға болады. Ал белгілі бір кезеңдегі қоғам өкілдерінің сенімдері мен нанымдарын ғылыми тұрғыдан зерттеу – ұлтымыздың өзегін, болмысын тануға мүмкіндік берері хақ.

Әлемнің тілдік бейнесінің бір бөлшегі болып саналатын діни дискурс әлемнің діни бейнесін танытады. Көркем мәтіндегі әлемнің бейнесі де діни дискурстың элементтерін пайдалана отырып, шығарманың рухани бейнесін қалыптастырады. Зерттеу жұмысы көркем мәтіндердің лексикалық құрылымында көрініс табатын діни дискурстың негізгі ұғымын анықтауды көздейді. Мұндай ізденістің өзектілігі ұрпақтан ұрпаққа ауызша тараған, ауыз әдебиетінің үлгілерінің бірі – «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурстың ерекшеліктерін, сөз қолдану айырмашылықтары мен концептосферасын талдау қажеттілігімен анықталады.

НӘТИЖЕЛЕР

Дін – әлеуметтік институт ретінде адамзат қоғамымен бірге жасасып келе жатқан рухани құбылыс.

Батыс мәдениетінде «Дін» ұғым түсінігінің мәні екі мағынада түсіндіріледі. Оның бірінші мағынасы латын тіліндегі «*religare*» деген ұғым-түсінік. Бұл ұғым түсінікпен жер мен көк / аспан/ арасында рухани байланыс бар екендігі түсіндіріледі. Ал, екінші, осы латын тіліндегі «*religio*» ұғым-түсінігі қасиетті, табыну заты, құдайға құлшылық ету мағынасында танылып, қолданылады.

Екінші ұғым біріншісіне қарағанда діннің мәнін нақтылы бейнелейді.

Батысқа қарағанда исламдық өркениетте «дін» терминінің мәні басқашалау түсіндіріледі. Құранда «дін» термині әртүрлі 100-ден аса мағынада қолданылады. Ол «сот», «тиісінше бағалау», «Ақырет күні» деген сөз айшығы ұғымында жеке адамның «сенімін», «дінін» және діни қауым өмірінің негізі болып табылатын салт-жораның жүйесі ретіндегі діннің мағынасын білдіруі мүмкін. «Дін» терминінің негізгі мәні Аллаға құлшылық етудің міндеттілігі мен оның билігінің шексіздігі туралы айтылған аса маңызды Құран идеясына байланысты.

Сонымен, мұсылмандық дінтанушылардың түсіндірулерінше, дін дегеніміз – әлемді байланыстыратын күш Алланың барлығына сенім. Бүкіл әлемді және адамды жаратушы ие – Жалғыз Алла адам баласының жүрегін өзіне ұштастыра жаратады, яғни Жаратушының барына сеніп, оның ажырамас бөлшегі екенін адам өз жүрегі арқылы сезінетін болады. Діннің басты мақсаты – адамның рухани жетілуі және оның Жаратушы Құдаймен байланысын орнату болса, ислам тұжырымдамасы бойынша, рухани жетілу сатысының бірінші деңгейінде тұрған адамның алғашқы махаббаты, таза құлшылығы, қорқынышы Аллаға арналады. Барлық тіршілік атаулы, ондағы құбылыстар мен үдерістер Алла Тағаланың қолында екендігіне және күнәлі істері үшін оның қарғысына ұшырайтынына мұсылман кәміл сенеді. Осы сенім – оны жаман істерден тежеуші және дұрыс жолдан тайынбай, имандылықтан шықпауының себепшісі. Иманын жоғалтқан адам дінінен айырылғанымен тең.

Зерттеу жұмысымыздың материалы ретінде алып отырған «Алпамыс батыр» жырында бұл нышандар нақтылы көрсетіледі. «Ежелден береке дарып, бақ қонған Жиделібайсын жерінің ең бір әлуетті руы Қоңырат болғанда, сол Қоңырат руының жұрттан асқан жуан сіңір байы Байбөрінің бойынан қуат, білегінен күш қайтып, тіршіліктің әсіре қызыл өткіншілігіне ой зерделеткен шағында көкірегіне шөмен болып қатқан қасіреттің ең зоры – баласыз, алды-артының тұлдырлығы екенін аңғарады. Оның үстіне, «Жығылғанға – жұдырық» дегендей, Байбөрінің ет жақын ағайын-туғаны да селдір. «Жыласаң – жұбатып, сүрінсең – демейтін қандасың болса, оған да шүкірлік етер едің ғой деп», – Байбөрі мұны да бір арман қылатын. Байбөрі қасіретін айтып, алдымен, жаратқанға жүгінеді. Оның жырдың келесі шумақтарынан аңғара аламыз:

Байбөрі Хаққа налынды:

«Алмадың, Құдай, жанымды.

Бір баланың жоғынан

Ағайын жейді малымды.

Айналайын атыңнан

Жаратқан жалғыз Құдайым,

Бір баланың жоғынан

Зорлық қылды маңайым» («Алпамыс батыр» жыры).

Тезекші қара күннің баласын бауырына басқанмен, ержеткен Ұлтан Байбөрі мен Құлтайға «алжыған қақбас» дей бастады. Осы жағдаятқа Аналықтың айтқан сөзі Байбөріге қайта үміт сыйлады:

Мақұл десең, алғаным,

Алаша төсек салғаным,

Әзіреті сұлтанға

Екеуіміз де баралық.

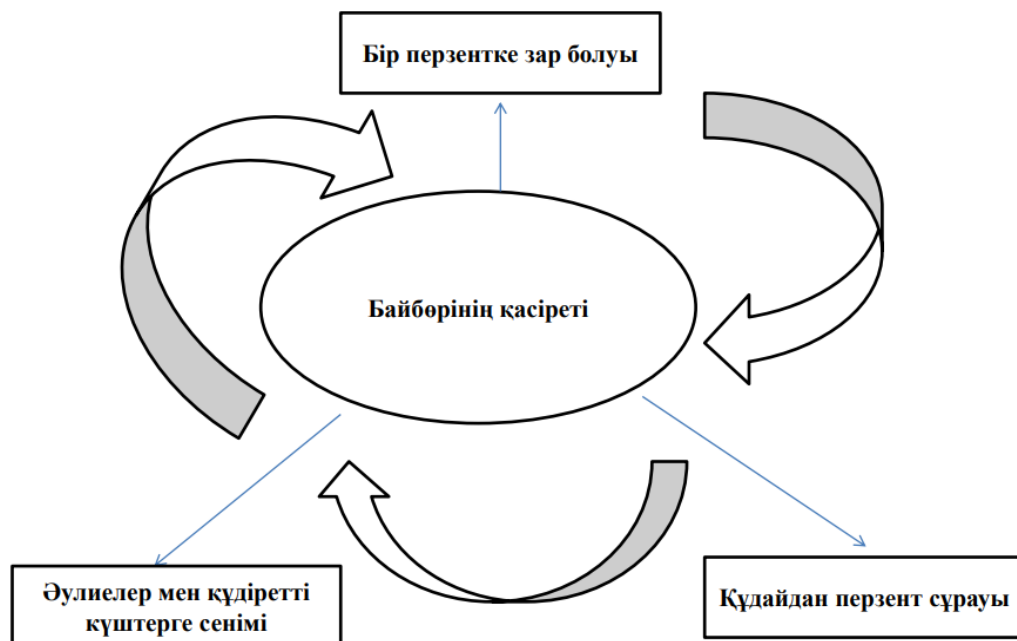
Әулие қылса керемет,

Болар ма екен жаңалық? («Алпамыс батыр» жыры).

Осылайша Аналық бір перзенттің зары үшін қызыл аяқ қыр кешіп, жалаң аяқ жар кешіп, қасірет шеккен күйлерін көрсетіп, зарларын Тәңірдің құлағына жеткізуді ұсынады.

«Баталы құл арымас» деп, Байбөрі мен Аналық жұртымен қоштасып, батасын алып, жолға шықты. Жұртының ықылас-пейілдері көкірегіне үміт отын жақты. Сол үміт отын белгісіз сапарының жолына шырақ етіп ұстады. Әулиеден әулие қоймай жалбарынып, жердің жүзін шарлаған Байбөріге Тәңірі Алпамыстай ұлды, Қарлығаштай қызды сыйлады.

Зерттеу материалы ретінде алынып отырған халық ауыз әдебиетінің үлгісі «Алпамыс батыр» жырына кешенді мәтіндік талдау жасайық. Мәтіннің өзегі ретіне «Байбөрінің қасіреті» концептісін алуға болады.

1-Сурет. «Байбөрінің қасіреті» концептісі

Жырдағы Ислам – бұл жай ғана дін емес, ол өмірдің барлық саласына әсер ететін күшті идеология. Байбөрі мен әйелінің Аллаға жалбарынуы, олардың Хаққа налып, сенім артуы

исламның сол кезеңдегі маңыздылығын танытады. Алайда, эпостағы Ислам халықтық түсінікпен араласқан. Мысалы, әулиелерге сиыну, құдіретті күштерге сену сияқты элементтер исламның таза түсінігіне жатпайтыны анық. Эпостағы маңызды тақырыптардың бірі – перзент сұрау. Байбөрі мен әйелінің перзенттерінің болмауы олардың үлкен қайғысына айналады. Бұл арқылы ұрпақтың отбасы мен қоғамдағы орнының маңыздылығы көрсетіледі. Сонымен қатар, баланың туылуы – Алланың берген сыйы ретінде қабылданады. Эпоста әулиелердің рөлі өте үлкен. Олар адамдарға көмектеседі, олардың тілектерін қабылдайды. Жыр арқылы адамгершілік, мейірімділік, шыдамдылық сияқты жақсы қасиеттер насихатталады. Байбөрі мен әйелінің басынан кешкен қиындықтары оқырмандардың өмірлік қиындықтарды қайта таразылауға түрткі болады.

Аталған жырда Байбөрі мен Аналықтың қасіреті келесі тілдік бірліктер арқылы көрініс табады: **зат есім тұлғасында** – қайғы; зар; мұң; зорлық; байғұс, бишара, мүгедек; **сын есім тұлғасында** – перзентсіз; қапалы; **етістік тұлғасында** – еңіреу; қаймығу; налу; зар ғылу; зарлау; зар жылау; аңырау; бетінен қаны қашу; іреңі қуару; аңқылдап жылау; қорлыққа көну; көзінің жасы көл болу; ботадай боздау; қоздаған қойдау маңырау; құдайға налыс қылу.

Көріп отырғанымыздай, жырда эмоционалды реңкі жоғары – зарлану, қаймығу, мұң-зар, байғұс және т.б. тілдік бірліктер; стилистикалық бояу үстейтін фразеологизмдер – көзінің жасы көл болу; қорлыққа көну; жасын тия алмау; шарасыздықты танытатын тілдік бірліктер – аңырау; қаймығу; не көрмедік?; енді қалай қылалық?; бейвербалды амалдар – құбылаға бас беру; екі көзге жас беру; намаз оқу; көзінің жасы парлау сынды тілдік бірліктер кейіпкерлердің өмірі перзентсіз қуаныштан, өмір мәнінен айырылғанын көрсетеді. Олар болашақта оларды не күтіп тұрғанын білмей, шарасыздыққа ұшырайды. Мысалы, келесі үзіндіде Аналықтың мұңы керемет суреттеледі:

*Байбөрі байдың бәйбіше –
Жарының аты Аналық,
Жылай берді зарланып:
«Көрмедік, – деп, – самалық.
Жасымыз болса кеп қалды,
Енді қандай қылалық?» («Алпамыс батыр» жыры).*

Шарасыздық – амалы жоқтық, дәрменсіздік, лажсыздық сөздерімен синонимдес келіп, адамның белгілі бір жағдаятта қолынан ешнәрсе келмей, дәрменсіздікке ұшырау күйін білдіреді. Ислам дінінің негізгі кітабы Құран Кәрімде адамның жаратылысы туралы толық мәлімет берілген. Аяттарда Адам атаның топырақтан жаратылып, содан кейін оның ұрпағының судан жаратылғаны айтылады. «Сад» сүресінде болса, Алланың адамды өз қолымен жаратқаны баяндалады. Бұл аяттар адамның жаратылыстағы ерекше орнын және Алланың оған берген құрметін көрсетеді. Адам атаның топырақтан жаратылуы, оның жаратылыстың бір бөлігі екенін көрсетсе, Алланың құдірет қолымен жаратуы, адамның рухани жағынан жоғары екендігін білдіреді. Байбөрі мен Аналық та шарасыздықтан шығудың жолы – Аллаға құлшылық жасап, ризашылығын алып, перзентті тек Жаратушыдан сұрау қажеттігін түсінеді.

«Алпамыс батыр» жырында «Алла» лексемасы – 16, «Құдай» лексемасы – 56, «Жаратқан» лексемасы – 7, «Хақ» лексемасы – 2, «Тәңір» лексемасы 1 рет қолданылған.

Алла – Құдай, Тәңір, Жаратқан лексемалары бір-бірімен мәндес, күллі мұсылман қауымына ортақ, үнемі жалқы, тура мағынасында жұмсалатын сөздер. Берілген синонимдік қатардағы Алла – араб, Құдай – парсы сөзі, бір-біріне эквивалент лексемалар. Мағынасы жағынан тең дәрежедегі Алла, Құдай, Тәңір, Жаратқан, Хақ сөздері «Алпамыс батыр» жырында кезектесе қолданылып, діни дискурстың қалыптасуына негіз болады. Аталған лексемалардың жырда қолданылуының мақсаты – Алланың шексіз құдіретіне деген сенімді, үмітті таныту. Нақтылайтын болсақ, аталған жырда берілген келесідей үзінділерден кейіпкерлердің Аллаға деген шексіз сенімін, махаббатын, үмітін байқауға болады: «Алланың

өзі бермесе, Бенденің бар ма шарасы?»; «Елге қойды қадамды, Бергесін Алла хабарды»; «Аллатағала жар болса, Қара мылтық бар болса, Беремін атып қабыланды»; Әйелге әйел сыр айтып, «Жақсылық, – дейді, – Алладан!»; «Әмірімен Алланың Арыстай қылып ұл тапты» немесе «Шұбарға қарғып мінеді, Құдайдан медет тіледі»; «Құдіреті күшті Құдайым, Жарылқаса не етеді?!»; «Ақырын Құдай оңдағай, Күллі әулие қолдағай»; Ар қылмай, ерлер қаша ма?! Жалғыздың жары бір Құдай!»; «Тәңірі берсе – менікі, Адам берсе – сенікі!»; «Екі көзге жас беріп, Байбөрі Хаққа налынды».

Сонымен қатар, «Алпамыс батыр» жырында адамның сенімі және Аллаға құлшылық ету рәсімдерін танытатын тілдік бірліктер де кездеседі. Діни дискурста өзек болатын келесідей тілдік бірліктердің мағынасын айқындай түсуді жөн көрдік:

Намазшам – күн батыр алдында оқылатын төртінші намаз, күн батыр алдында оқылатын төртінші намаз уақыты [5].

Құтпан – бес уақыт намаздың ең соңғысы; құтпан намазы оқылатын мезгіл (түнгі сағат 10-11 аралығы) [5].

Намазшам еді – күн батты,
Құтпанның болды уақыты.
Намазын оқып, шам жағып,
Бұрынғы қылды әдетті («Алпамыс батыр» жыры).

«Намазшам» және «құтпан» тілдік бірліктерінің «Алпамыс батыр» эпосында қолданылуы тек уақытты нақтылап қана қоймай, сонымен қатар оқырманды терең діни атмосфераға енгізіп, кейіпкердің ішкі әлемін тарихи-мәдени контекст аясында аша түседі.

Әулие – зат. Ерекше діндарлығымен, дін жолына кіршіксіз берілгендігімен Алланың разылығына, халық сеніміне ие болған, қасиетті, рухы өлгеннен кейін де биік саналатын адам [6].

Диуана (Ауғ.; Ир.) – дін жолына біржолата түскен, бұл өмірдің қызығынан арғы дүниені жоғары қоюшы адам. Ырзығын көктен тілеп кәсіпсіз жүретін діндар, тақуа адам [6].

Бір **диуана** келді де,
Асамен түртіп оятты.
Көкірегін оятып,
Бетіне бетін қаратып,
Есектен түспей тіл қатты:
«Ей, бишара мүгедек,
Жаныңызға не керек?
Дейсің ғой: «Маған ұл керек!»
Әулиені қыдырдың,
Жердің жүзін сыдырдың,
Маңдайыңа төбелеп («Алпамыс батыр» жыры).

«Алпамыс батыр» жырындағы «диуана» мен «әулие» бейнелері терең символикалық мағынаға ие. «Әулие» сөзі араб тіліндегі «уәли» деген сөзден шыққан, яғни «жақын дос», «қамқоршы» деген мағынаны білдіреді. Исламда әулие – рухани жетілудің шыңына шыққан адам. Ол Аллаға деген шексіз сенімімен, исламның ұстанымдарын қатаң сақтауымен және Пайғамбарға деген шын ықыласымен ерекшеленеді. Құран мен хадистерде әулиелер – Алланың

ерекше нығметіне бөленген құлдары деп айтылады. Жырда осындай әулие адамдардың молдасына барып, түнеп, перзент сұрағаны бейнеленген.

Б.Моминова «Шәкәрім поэзиясының тілі» еңбегінде аталған лексемаға төмендегідей анықтама береді: «Диуана сөзі – мифтік әрі діни-наным сенімді білдіретін тілдік лексема. Мағынасы жағынан кезбе дегенді білдіреді» [7, 210].

Аталған жырда «Диуана» – мистикалық қабілеттері бар адам. Ол көбінесе жоғары күштермен яғни пайғамбармен байланысы бар тұлға ретінде бейнеленеді. Диуанының пайда болуы сюжетке жаңа серпін беріп, оқырманның қызығушылығын арттырады.

Тұмарлық – сын. Тұмарболарлық, тұмарға лайық [5].

Жыртып алды тұмарлық, Диуаның тонынан. Сол уақытта диуана, Ғайып болды жолынан (Батырлар жыры).

*Жыртып алды **тұмарлық***

Диуаның тонынан.

Сол уақытта диуана

Ғайып болды қолынан («Алпамыс батыр» жыры).

Тұмар – бұл адамды түрлі жамандықтардан қорғайтын киелі зат. Оны тіл тию мен көз сұғынудан, сондай-ақ басқа да қауіп-қатерлерден сақтану үшін пайдаланған. Дәстүрлі қазақ қоғамында тұмар ретінде әртүрлі табиғи материалдар қолданылған: туған жердің киелі топырағы, үкінің құдіретті қауырсыны, қасқырдың азу тісі сияқты заттар тұмарларды жасауда жиі кездескен. Ал «Алпамыс батыр» жырында жақсы хабар, жақсылықтың нышаны ретінде Диуаның тонынан тұмарлыққа жыртып алуы, сол кездегі наным-сенімнің көрінісін аңғартады.

Әзірет – зат. Жарықтық, әулие немесе ағзам, ұлы мәртебелі деген мағынада пайғамбарлар мен пірлердің, әмір мен сұлтандардың атына, титулына қосылып айтылатын құрметті атақ [5].

Бірнеше күн жүргенде,

Өлдік-талдық дегенде,

Әзіретке келеді.

Әзіреттің төбесін

Күндік жерден көреді («Алпамыс батыр» жыры).

Құбыла – (араб) мұсылмандардың намаз оқығанда сәждеге бас қоятын Қағба бағыты [6].

Бір етегін жамылып,

Көзінен жас ағылып,

Құбылаға бас беріп,

Жарыса түсіп бұл жатты («Алпамыс батыр» жыры).

«Құбыла» сөзі әрбір мұсылман үшін аса маңызды. Тіпті бұл ұғым тек діни құлшылық ету үшін бет түзейтін бағыт ғана емес, жол нұсқайтын бағдаршам ретінде де қолданылады. Қазақ танымында «төрт құбыласы түгел» деген ұғым өмірдің барлық саласындағы бақыт жоғары шыңы мен үйлесімге жету идеясын білдіреді. Дәстүрлі мәдениетте төрт саны қасиетті мәнге ие болып, дүниенің толықтығы мен тұрақтылығын білдірген. Бұл тіркес халық поэзиясында және эпостарда жиі кездесіп, адам мен қоғам өміріндегі тұтастық пен тепе-теңдіктің маңыздылығын баса көрсетеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу жұмысына арқау болып отырған діни дискурс мәселесі қазіргі тіл ғылымында ғалымдардың қызығушылығын арттырып отырған мәселелердің бірі. «Дискурс – мәтін және дискурс – сөйлеу әрекеті» ұғымдарының байланысы мен айырма тұстары ғалымдар арасында

дау тудырып жүргені анық. В.И. Карасиктың анықтамасы бойынша, дискурс – бұл коммуникативтік жағдаятқа бағытталған мәтін [8].

Н. Д. Арутюнованың анықтамасы бойынша, дискурс – бұл экстралингвистикалық (прагматикалық, әлеуметтік-мәдени, психологиялық және т.б.) қосымша факторлармен тығыз байланысты, өзара байланысты ойлардан құралған мәтін. Басқаша айтқанда, дискурс – бұл тек жазбаша немесе ауызша сөйлемдердің жиынтығы ғана емес, сонымен қатар осы сөйлемдер арқылы айтылған жағдайдың, сөйлеуші мен тыңдаушының арасындағы қарым-қатынас сипатының және басқа да көптеген факторлардың әсерінен қалыптасқан күрделі құбылыс [9].

Қазақ тіліндегі дискурстың құрылымдық негіздеріндегі мәтін түзу мәселесін зерттеген Г.Садирова: «дискурс – өмірдегі яғни шынайы уақыттағы нақты оқиғалардың тілге көшкен тізбегінің ағымы болса, мәтін – дискурс үзгісі, ол жанр заңдылықтарына сай рәсімделеді немесе тіпті арнайы рәсімделмеуі мүмкін», – деген пікірді басшылыққа алады. [10, 11].

Ғалымдардың тұжырымдарын ескере келе, «дискурс – белгілі бір уақыт, кеңістік, әлеуметтік, мәдени және басқа да жағдайларда сөйлеуші, тыңдаушы (бақылаушы және т.б.) арасында өтетін коммуникативтік әрекет немесе оқиғаның жазбаша немесе ауызша тілдік өнімі» деген тұжырым жасауға болады. Әлеуметтік-философиялық тұрғыдан алғанда, дискурс – белгілі бір мағыналық маңыздылық пен семиотикалық жүйенің логикасымен өрнектелген, оларды түсінуге, бастауға және жобалауға мүмкіндік беретін коммуникативтік іс-әрекеттің тұтас кешендері, эпизодтары, жағдайлары, құрылымдары немесе бағыттары болып табылады. Дискурс танымдық, аксиологиялық, тәрбиелік және прагматикалық қызметтер атқарады: ол білім бере алады, эмоционалдық жағдайға әсер етеді, әрекетке ынталандырады және оны басқарады.

Дискурстың социоллингвистикалық аспектісі қоғамда қалыптасқан институттарды, мысалы, білім беру, дін, медициналық көмек, әскер, сот ісі, саяси қызмет, коммерция, спорт сияқты институттарды қамтиды. Зерттеу жұмысымызда «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурсты қарастыруды көздедік.

Дін – адамзат баласына тән жалпыға мәлім құбылыс. Бүгінгі күндегі барлық институттардың бастауы діннен басталғаны белгілі. Қазіргі кезде олардың арасындағы байланыс үзілгенмен, мектеп, медицина және тіпті саясат сияқты институттардың түпкі тамыры дін институты болып табылады. Дін – бұл әлемге деген көзқарас пен сезімнің, жоғарғы күш – Құдайға деген сенім негізіндегі адамның мінез-құлқы мен діни рәсімдердің жиынтығы. Тар мағынада, діни дискурс дегеніміз – діни ортада қолданылатын сөйлемдер мен сөйлеу әрекеттерінің жиынтығы болса, кең мағынада – адамды дінге жақындату мақсатындағы әрекеттер мен сөйлеу әрекеттерінің жиынтығы. Қай діни кеңістікте болмасын, соның ішінде «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурстың басты міндеттерінің бірі – иманды жанның (Байбөрі, Аналық, Алпамыс) арман-тілегін, жалбарынысын, үмітін жеткізу, рухани күш-қуат пен қолдау табу.

Діннің дамуы мен оның көрініс беру түрлері оның мақсаттарына байланысты: а) Құдайдан қолдау іздеу; ә) жанды тазарту; б) жақындарын иман жолына бағыттау және тәубеге шақыру; в) иман жолындағы тұлғалардың сенімін нығайту; г) діни рәсім арқылы өзінің қай дінге жататынын түсіну [8, 165].

Діни дискурсты ғалымдар әртүрлі аспектіде зерттеп жатқанын айтқан жөн. Роберт Дж. Вутноудың діни лексеманы әлеуметтік тәжірибе ретінде қарастырып, діни лексика уағыздар, дұғалар, рәсімдер сияқты діни нанымдардың көрінісі ғана емес, діни қауымдастықтарды қалыптастырудың және сақтаудың маңызды элементі екендігіне баса назар аударады [11].

Наср Хамид Әбу Зейдтың «Діни дискурсты сынау» атты кітабы консервативті мұсылмандар тарапынан қатты сынға ұшырады. Бұл кітапта исламдық мәтіндер мен оларды интерпретациялауға мүлдем жаңа көзқарас ұсынылады. Автор Құранның дәстүрлі түсіндірілулерін қайта қарауға шақыра отырып, тарихи тұрғыдан негізделген жаңа әдіс ұсынады. 2018 жылы алғаш рет ағылшын тілінде жарық көрген бұл еңбек Әбу Зейдтың батыл идеяларын батыстық оқырмандарға жеткізіп, исламды зерттеудің жаңа кезеңін бастады [12].

Pihlaja S. өз еңбегінде діни дискурс аясында діни мәтіндердің, рәсімдердің және басқа да коммуникация түрлерінің әр түрлі аспектілерін қарастырады. Адамдар қасиетті мәтіндерді қалай интерпретациялайды және бұл интерпретациялар уақыт өте келе және әртүрлі мәдени контексттерде қалай өзгереді деген сұрақтарға жауап іздейді [13].

Коммуниканттар арасындағы қарым-қатынас түріне және жағдайдың ерекшеліктеріне қарай діни қарым-қатынастың бірнеше түрі бар: а) мешіт сияқты негізгі діни орталықтағы қарым-қатынас, ол белгілі бір үлгіге құрылған, өзіндік рәсімі болады; ә) кішігірім діни топтардағы қарым-қатынас – бұл қарым-қатынас мешіттен тыс жерде жүреді, ол қазіргі еліміздегі кейбір ағымдар мен Батыстың кейбір діни топтарына тән; в) адамның Құдаймен тікелей қарым-қатынасы – мұндай жағдайда сенуші адам Құдайға жүгіну үшін делдалдарға мұқтаж болмайды, оның ең айқын мысалы – дұға.

«Алпамыс батыр» жырында аталған діни қарым-қатынастардың барлығы қамтылғанын байқауға болады: Әулиелердің басына барып, Құдайдан перзент сұрау; Бабата қабырында түнеуі; Байбөрінің, Аналықтың Құдаймен тікелей қарым-қатынасы және т.б.

Діни дискурста рәсімнің алатын орны ерекше. Діни дискурстың вербалды және бейвербалды қатынасы қатаң рәсімге бағынады. Саяси, педагогикалық, ғылыми немесе заңгерлік және т.б. дискурс түрлерінен вербалды қарым-қатынасты алып тастасақ, дискурс жүзеге аспайды. Ал діни дискурстан вербалды қатынасты алып тастасақ, дискурс сәтсіздікке ұшырамайды, қарым-қатынас тек басқаша түрге ауысады – яғни ишаралар мен дене қимылдарына негізделген ішкі дүниедегі сөйленім. Адамның ішкі дұғасы (монологы), жүректегі дұғасы жоғарғы күшпен (адресант) қарым-қатынасқа айналады. Діни дикурстың ерекшелігі де осында. Дискурстың басқа түрлерінде тілдің қызметі негізгі рөлді атқарады. Діни дискурста рәсім ең жоғары дәрежеге көтеріліп, абсолюттік мәнге ие болады әрі діни қарым-қатынастың негізі болып табылады. Кейде діни дискурста ауызша әрекеттер екінші орынға ауысып, алдыңғы орынға рәсім – бұл қандай да бір діни іс-әрекетті орындау кезіндегі белгілі бір тәртіппен орындалатын ғұрыптық әрекеттердің жиынтығы шығады [14, 446].

ҚОРЫТЫНДЫ

Көріп отырғанымыздай, мұсылмандық діни ілім тұрғысынан дін – бүкіл болмыстың түпкі себебі барын, дүние-болмыстың жаратылу мақсатын, оның сыр-сипатын түсіндіріп, танып-білуге және адамның рухани жетілуіне мүмкіндік тудыратын әрекеттер мен бүкіл дүниетанымды, болмысты толық қамтитын өте кең, ауқымды ұғым. Демек, дін – адам пайымының бүкіл әлем мен болмысқа, қоршаған дүниеге, табиғатқа, өзі өмір сүретін ортаға және өзінің ақыл-ойы мен сана-сезімінен тысқары тылсым дүниеге қатынасы; адамзат танымының дүние мен жаратылысқа деген көзқарасты айқындайтын мифология, философия және ғылымнан ерекше өзіндік бір тұрпаты; Адамзат қоғамындағы аса күрделі де маңызды әлеуметтік-мәдени институт, ерекше қоғамдық сана және әлеуметтік құбылыс [15].

Көркем мәтіннің қай-қайсысы болмасын күрделі жүйеге жатады, әр мәтіннің өзіндік кодталған жүйесі бар. Көркем мәтінді зерттеуші тілшінің алдындағы міндет осы кодты шешумен байланыстырылады. Сондықтан лингвистикалық талдаумен айналысатын зерттеуші үшін кодтың сырын ашу дегеніміздің өзі – тұтас алғанда мәтінді, жекелей алғанда, мәтінтүзуші бірліктердің мағыналық құбылуларын, тікелей мәтін ішіндегі қызметін, функциясын ұғыну ғана емес, оны түсіндіруге, дұрыс қабылдауға жол көрсету деген сөз [7].

Осыған орай, зерттеу жұмысында дискурс пен мәтіннің байланысы, діни дискурс мәселелеріне тоқталып, «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурсты қалыптастыратын тілдік бірліктердің мағынасын анықтап, мәтін ішіндегі жұмсалымдық қызметін танытуға тырыстық.

«Алпамыс батыр» жыры – қазақ халқының тарихы, мәдениеті және діни көзқарастары туралы бағалы ақпарат беретін еңбек. Жырдағы діни лексиканың кеңінен қолданылуы, қазақ халқының діни көзқарастарының терең екендігін көрсетеді.

Жырдағы діни элементтер халықтың күнделікті өмірімен тығыз астасып жатыр. Әулиелерге сыйыну, құдіретті күштерге сену сияқты элементтер арқылы халықтың дүниетанымы мен діни көзқарастары көрініс табады. Жырдағы Байбөрі мен Аналықтың басынан кешкен қиындықтары арқылы адамгершілік, мейірімділік, шыдамдылық сияқты жақсы қасиеттер насихатталады. Жырдағы діни лексиканың, әсіресе «Алла», «Құдай», «Тәңір» сияқты сөздердің синоним ретінде жиі қолданылуы, кейіпкерлердің Аллаға деген шексіз сенімі мен үмітін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Постовалова В.И. Тіл және адамның рухани әлемі. Діни ұғымдар «антропологиялық» түсінікте [Мәтін] / В.И. Постовалова // Тіл мен мәдениеттің тірі қарым-қатынасы. 1-том. Тіл. Менталитет. Мәдениет. – М.-Тула, 2010. – Б. 13-27.
- 2 Буянова Л. Ю. Лингвоконфессиология қазіргі гуманитарлық ғылыми тану саласында: әдіснамалық құрал-жабдықтар мен ұғымдық аппарат / Л. Ю. Буянова // Тіл. - 2014. - № 21. - Б. 23-27.
- 3 Григорьева Л. Л. Христиан және мұсылман діни дүниетанының фразеологиялық көрінісі (орыс, ағылшын және араб тілдері материалы бойынша) // Қазан мемлекеттік университетінің хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. 2009. 151-том. 3-кітап. – Б.179-183.
- 4 Философиялық сөздік / Ред. Р.Н.Нұрғалиев, Ғ.Ғ.Ақмамабетов, Ж.М.Әбділдин. – Алматы, 1996. – 142-143 бб.
- 5 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 2-том / Құраст.: Ғ.Қалиев, С.Бизақов, О.Нақысбеков және т.б. – Алматы, 2011. – 744 б. URL: <https://sozdikqor.kz/soz?id=119563&a=%C3%81%C3%9DLIE>
- 6 Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі – Алматы: «Сөздік – Словарь». 1997. – 368 б. URL: <https://sozdikqor.kz/search?q=%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B0>
- 7 Момынова Б. Шәкәрім поэзиясының тілі (лексика-функционалды ракурс). – Алматы: «Арыс» баспасы, 2008. – 256 б.
- 8 Карасик В.И. Тілдік шеңбер: тұлға, ұғымдар, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 б.
- 9 Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистикалық энциклопедиялық сөздік. – Москва: Советская энциклопедия, 1990 – 688 б.
- 10 Садирова Г.Қ. Қазақ тіліндегі көп пропозициялы дискурстың құрылымдық негіздері // Филол.ғыл.докт.диссерт. автореф. – Алматы, 2008. – 55 б.
- 11 Wuthnow, R. J. (2011). Taking talk seriously: Religious discourse as social practice. Journal for the Scientific Study of Religion, 50(1), 1-21.
- 12 Abu Zayd, N. H. (2018). Critique of Religious Discourse. URL: <https://doi.org/10.12987/yale/9780300207125.001.0001>
- 13 Pihlaja, S. (Ed.). (2021). Analysing religious discourse. Cambridge University Press.
- 14 Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ [Мәтін]: мифопоэтикалық саладағы зерттеулер: таңдамалы / В. Н. Топоров. – Москва: Прогресс: Культура, Б. г. (1995). – 621, [2] с.; 21 см.; ISBN 5-01-003942-7
- 15 Қазақстан – ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә.Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы», 2001. – 321 б.

Материал 20.02.2025 баспаға түсті

Религиозный дискурс в поэме «Алпамыс батыр»: отражение духовного образа народа
М.Б. Хамзина¹, Д.Р. Жарыкова¹

¹ НАО «Медицинский университет Астана», Астана, 010000, Казахстан

Данное исследование направлено на углубленный анализ взаимосвязи между такими понятиями, как «дискурс», «текст» и «речевое действие» в контексте религиозного дискурса. Актуальность работы обусловлена важностью исследования специфики религиозной лексики, особенностей религиозного сознания и языковых механизмов, характерных для религиозной коммуникации в национальном языке.

Поэма «Алпамыс батыр» является неотъемлемой частью богатого культурного наследия казахского народа. В данном произведении наряду с историческими событиями всесторонне отражены религиозные взгляды, верования казахского народа. Изучение религиозной лексики в поэме позволяет получить ценную информацию о духовном мире казахов.

Исследование показало, что комбинирование дедуктивного и индуктивного подходов в лингвоконфессиологии позволяет глубже понять, как язык формирует национальное мировоззрение. С помощью комплекса методов, включающих отбор и анализ языковых единиц, прагматический и когнитивно-семантический анализ, а также статистическую обработку данных, были изучены языковые особенности ислама и проанализирован религиозный дискурс в поэме «Алпамыс батыр».

Религиозная лексика, встречающаяся в поэме «Алпамыс батыр», в основном состоит из слов и понятий, характерных для ислама. Однако в поэме также прослеживаются следы древних религиозных верований тюркских народов. Это свидетельствует о синтезе религиозных взглядов казахского народа как до, так и после принятия ислама.

В поэме были проанализированы языковые единицы, формирующие религиозный дискурс, такие как «мұсылман», «Алла», «намазшам», «құтпан», «диуана», «әулие», «тұмарлық», «әзірет», «құбыла». Было уточнено их значение и функциональная роль в тексте. Религиозная лексика в поэме выполняет следующие функции: отражает веру персонажей в могущество Аллаха, их стремление к добру и избегание грехов; также с помощью религиозных понятий связываются результаты событий: рождение ребенка как результат божественной помощи, победа Алпамыса. Религиозная лексика в поэме отражает мировоззрение казахского народа, его понимание смысла жизни.

Исследование религиозного дискурса в поэме «Алпамыс батыр» свидетельствует о том, что исламские мотивы глубоко интегрированы в национальное мировоззрение казахов.

Ключевые слова: Алпамыс батыр, Байбори, ислам, религиозный дискурс, религиозная лексика, национальное мировоззрение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Постовалова В.И. Язык и духовный мир человека. Религиозные концепты в «антропологическом» представлении [Текст] В.И. Постовалова // Живодействующая связь языка и культуры. Т. 1. Язык. Ментальность. Культура. – М.-Тула, 2010. – С. 13-27.
- 2 Буянова Л. Ю. Лингвоконфессиология в системе современной гуманитарной гносеосферы: методологический инструментальный и понятийный аппарат / Л. Ю. Буянова // Мова. – 2014. – № 21. – С. 23-27.
- 3 Григорьева Л.Л. Фразеологическое отражение христианской и мусульманской религиозных картин мира (на материале русского, английского и арабского языков) // Учёные записки Казанского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2009. Т. 151., Кн. 3.– С.179-183.
- 4 Философский словарь / Под ред. Р.Н. Нургалиева, Г.Г. Акмамабетова, Ж.М. Абдильдина. – Алматы, 1996. – С. 142-143.
- 5 Словарь литературного казахского языка. Пятнадцатитомное издание. Том 2 / Сост.: Г. Калиев, С. Бизаков, О. Нақысбеков и др. – Алматы, 2011. – 744 с. URL: <https://sozdikqor.kz/soz?id=119563&a=%C3%81%C3%9DLIE>

- 6 Энциклопедический словарь традиционной казахской культуры. – Алматы: «Сөздік-Словарь». – 1997. – 368 с. URL:
<https://sozdikqor.kz/search?q=%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B0>
- 7 Момынова Б. Язык поэзии Шакарима (лексико-функциональный аспект). – Алматы: Изд-во «Арыс», 2008. – 256 с.
- 8 Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
- 9 Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
- 10 Садирова Г.К. Структурные основы многопредложного дискурса в казахском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Г.К. Садирова. – Алматы, 2008. – 55 с.
- 11 Wuthnow, R. J. (2011). Taking talk seriously: Religious discourse as social practice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 50(1), 1-21.
- 12 Abu Zayd, N. H. (2018). Critique of Religious Discourse. URL:
<https://doi.org/10.12987/yale/9780300207125.001.0001>
- 13 Pihlaja, S. (Ed.). (2021). *Analysing religious discourse*. Cambridge University Press.
- 14 В. Н. Топоров Миф. Ритуал. Символ. Образ [Текст]: исследования в области мифопоэтического: избранное / В. Н. Топоров. - Москва: Прогресс: Культура, Б. г. (1995). – 621, [2] с.; 21 см.; ISBN 5-01-003942-7
- 15 Казахстан: национальная энциклопедия / Гл. ред. А. Нысанбаев. – Алматы: Глав. ред. Казахской национальной энциклопедии, 2001. – 321 с.

Материал поступил в редакцию журнала 20.02.2025

The religious discourse within the epic «Alpamys batyr» offers a profound reflection of the people's spiritual identity

M.B. Khamzina¹, D.R. Zharikova¹

¹«Astana Medical University» NJSC, Astana, 010000, Kazakhstan

This study aims to conduct an in-depth analysis of the interconnections between the concepts of «discourse», «text», and «speech act» within the context of religious discourse. The study's relevance is grounded in the importance of investigating the specific characteristics of religious lexicon, the peculiarities of religious consciousness, and the linguistic mechanisms inherent in religious communication within a national language.

The epic poem «Alpamys batyr» is an integral part of the rich cultural heritage of the Kazakh people. Alongside historical events, this work provides a comprehensive reflection of the Kazakh people's religious beliefs and worldview. An analysis of the religious lexicon within the poem allows for valuable insights into the spiritual world of the Kazakhs.

The research demonstrated that the combination of deductive and inductive approaches in linguoconfessional studies allows for a deeper understanding of how language shapes national worldview. By employing a complex of methods, including the selection and analysis of linguistic units, pragmatic and cognitive-semantic analysis, as well as statistical data processing, the linguistic features of Islam and the specific features of religious discourse in the poem «Alpamys batyr» were studied.

The religious lexicon found in the epic poem «Alpamys batyr» primarily consists of terms and concepts characteristic of Islam. However, traces of ancient Turkic religious beliefs can also be discerned within the poem. This indicates a synthesis of the Kazakh people's religious views both before and after the adoption of Islam.

The research analyzed linguistic units that form the religious discourse in the poem, such as «musylman», «Alla», «namazsham», «qutpan», «diuana», «aulie», «tumarlyk», «aziret», «qubyła». Their meanings and functions within the text were clarified. The religious lexicon in the poem serves several functions: it reflects the characters' belief in the power of Allah, their striving for good and

avoidance of sin; it also connects the outcomes of events through religious concepts, such as the birth of a child as a result of divine help and Alpamys' victory. The religious lexicon in the poem reflects the worldview of the Kazakh people and their understanding of the meaning of life.

A study of the religious discourse in the epic «Alpamys batyr» reveals that Islamic motifs are deeply embedded in the Kazakh national worldview.

Key words: Alpamys batyr, Bayburi, Islam, religious discourse, religious vocabulary, national worldview.

REFERENCE

- 1 Postovalova V. I. (2010). Yazyk i dukhovnyy mir cheloveka. Religioznye kontsepty v «antropologicheskom» predstavlenii [Language and the Spiritual World of Man. Religious Concepts in the "Anthropological" Representation]. In Zhivoderstvuyushchaya svyaz' yazyka i kultury [Living Connection of Language and Culture] (Vol. 1, pp. 13-27). M.-Tula: [Izdatelstvo].
- 2 Buyanova L. Yu. (2014). Lingvokonfessiologiya v sisteme sovremennoi gumanitarnoi gnoseosfery: metodologicheskii instrumental' i ponyatiinyi apparat [Linguoconfessionalism in the System of Modern Humanitarian Gnosisphere: Methodological Tools and Conceptual Apparatus]. Mova, 21, 23-27.
- 3 Grigorieva L. L. (2009). Frazeologicheskoe otrazhenie khristianskoi i musulmanskoi religioznykh kartin mira (na materiale russkogo, angliiskogo i arabskogo yazykov) [Phraseological Reflection of Christian and Muslim Religious Worldviews (Based on the Materials of Russian, English and Arabic Languages)]. Uchenye zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria: Gumanitarnye nauki [Scientific Notes of Kazan State University. Series: Humanities], 151(3), 179-183.
- 4 Filosofiyak sozdik [Philosophical Dictionary] (1996). Eds. R. N. Nurgaliev, G. G. Akmamambetov, & Zh. M. Abdilin. Almaty.
- 5 Kazakh әдеби тілінің создігі. On bes tomdyk. 2-tom [Dictionary of the Kazakh Literary Language. Fifteen Volumes. Volume 2] (2011). Eds. G. Kaliev, S. Bizakov, O. Nakysbekov, et al. Almaty. Retrieved from <https://sozdikqor.kz/soz?id=119563&a=%C3%81%C3%9DLIE>
- 6 Kazakh dastyrlı madenietining ensiklopedialyq sozdigi [Encyclopedic Dictionary of Kazakh Traditional Culture] (1997). Almaty: "Sozdik-Slovar". Retrieved from <https://sozdikqor.kz/search?q=%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B0>
- 7 Momynova B. (2008). Shākārim poēziyasınıñ tili (leksika-funkciõnaldı rakurs) [The Language of Shakarim's Poetry (Lexico-Functional Aspect)]. Almaty: Arys.
- 8 Karasik V. I. (2002). Yazykovoi krug: lichnost', kontsepty, diskurs [Linguistic Circle: Personality, Concepts, Discourse]. Volgograd: Peremena.
- 9 Arutyunova N. D. (1990). Diskurs [Discourse]. In V. N. Yartseva (Ed.), Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar [Linguistic Encyclopedic ¹ Dictionary] (pp. 688). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya.
- 10 Sadirova G. K. (2008). Strukturnye osnovy mnogopredlozhenogo diskursa v kazakhskom yazyke: Avtoreferat diss. ... doktora filologicheskikh nauk [Structural Foundations of Multi-Sentence Discourse in the Kazakh Language: Author's Abstract of the Dissertation ... Doctor of Philological Sciences]. Almaty.
- 11 Wuthnow R. J. (2011). Taking talk seriously: Religious discourse as social practice. Journal for the Scientific Study of Religion, 50(1), 1-21.
- 12 Abu Zayd N. H. (2018). Critique of Religious Discourse. URL: <https://doi.org/10.12987/yale/9780300207125.001.0001>
- 13 Pihlaja S. (Ed.). (2021). Analysing religious discourse. Cambridge University Press.
- 14 Toporov V. N. (1995). Mif. Ritual. Simvol. Obraz: issledovaniya v oblasti mifopoe`ticheskogo: izbrannoe [Myth. Ritual. Symbol. Image: Selected Studies in the Field of Mythopoetics]. Moskva: Progress: Kul'tura.
- 15 Nisanbaev Ä. (bas. red.) (2001). Qazaqstan – ulttq énciklopediya [Kazakhstan: National Encyclopedia]. Almaty: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы.

Received: 20.02.2025